

Religions in Global Society

Peter Beyer. London and New York : Routledge, 2006. 323 s.
ISBN 0-415-39319-1.

Michaela Ondrašínová

Téma náboženství v moderní společnosti je, dalo by se říci „tradičně“, spojeno s velkým množstvím otázek: Co vše ještě můžeme označit za náboženství a co již ne? Je náboženství v současné společnosti nositelem nějaké významné společenské funkce? Je adekvátní hovořit o náboženství, nebo spíše o privatizované, individualizované a de-institucionalizované religiozitě? A není samotný pojem „náboženství“ jen akademickým umělým konstruktem bez adekvátního protějšku v sociální realitě? Tyto otázky ilustrují komplexnost stále pokračující diskuse v religionistice a sociologii náboženství o povaze a postavení náboženství v moderní společnosti.

Peter Beyer do této debaty vstoupil s teoretickým rámcem alternativním k teoriím modernizace a sekularizace – pro analýzu situace a charakteru náboženství v pozdně moderní společnosti využívá teorií globalizace. Beyer volí pohled na náboženství z perspektivy globálního systému, který je podle něj v současnosti vhodnější jednotkou sociologické analýzy než národní stát nebo určitý region, s nimiž obvykle pracovaly teorie modernizace a sekularizace. Takto zaměřenou analýzu představil Beyer roku 1994 ve své první monografii *Religion and Globalization*. V ní se soustředil na podmínky a formy veřejného vlivu náboženství v soudobém světě, tedy na otázku, zda procesy probíhající v pozdně moderní společnosti směřují výhradně k privatizaci náboženství, nebo zda mohou podporovat také zachování či navýšení společenského vlivu určitých náboženských forem.

O dekádu později přichází Peter Beyer s další knihou o náboženství v moderní globalizované společnosti, tentokrát nazvanou *Religions in Global Society*. Přestože její teoretická východiska do velké míry odpovídají jeho první publikaci, tematické zaměření knihy je odlišné. Zatímco ve své první knize se autor omezil na analýzu vybraných projevů a forem náboženství v kontextu globální společnosti, jeho druhá kniha si již klade o něco ambicióznější úkol – obecnou analýzu fungování a charakteru náboženství jako jednoho ze (sub)systémů moderní společnosti. Mělo by se tedy jednat o obecný teoretický model uplatnitelný v rozdílných kulturních kontextech. Tento cíl nutí autora reflektovat rozmanitost procesů směřujících k ustavení náboženství v moderním slova smyslu v různých regionech světa.

Beyer propracovává nejen teoretickou stránku problému, velkou část knihy věnuje také práci s konkrétním historickým materiálem z rozdílných kulturních kontextů, na kterém ilustruje a dále vyjasňuje různé aspekty své teorie. Tomu odpovídá také struktura knihy: v první

části (kapitola 1 a 2) je představena teorie globalizace, globální společnosti a náboženského systému globální společnosti, v následujících kapitolách je pak tento rámec použit pro analýzu jednotlivých náboženství i dalších relevantních témat.

Na teoretické úrovni zůstává Beyer věrný postavám a konceptům, se kterými pracoval již ve své předchozí monografii. Mezi hlavní inspirátory patří Niklas Luhmann se svým konceptem sociálního systému jako komunikace a se svou analýzou funkčních systémů moderní společnosti. Proces globalizace je v této souvislosti Beyerem chápán jako rozšiřování modelu funkcionálně diferencované společnosti, s čímž souvisí také globální prosazování specifického modelu náboženství. Dalším důležitým inspiračním zdrojem je Roland Robertson a jeho „dialogické“ pojetí globalizace. Globalizace podle něj sice zahrnuje expanzi vybraných socio-kulturních forem mimo jejich původní lokality („univerzalizaci partikulárního“), ovšem tyto univerzalizované formy nejsou v nových lokalitách pouze pasivně přijímány, ale naopak aktivně přizpůsobovány místním podmínkám („partikularizace univerzálního“). Vznikají tak nové lokální formy, které mohou být opět univerzalizovány. Globalizace tedy není postupující celosvětovou homogenizací, ale spíše neustálou interakcí mezi globálním a lokálním.

Toto chápání globalizace Beyer uplatňuje ve své analýze náboženství jako funkčního systému globální společnosti, který není utvářen prostou expanzí vybraného náboženství (například křesťanství v období evropského kolonialismu) a jeho prosazením jako modelu v jiných kulturních kontextech. Jak autor upozorňuje, je problematické hovořit o nějakém hotovém modelu náboženství, protože i transformace křesťanství do podoby moderního náboženství ve velké míře probíhala v reakci na kontakt Evropanů s jinými kulturami. Na druhou stranu ale nelze hovořit ani o „vynalezení“ náboženství jako něčeho v ne-evropských kontextech zcela nového a neznámého. Při sledování vývoje náboženského funkčního systému expanze evropské (případně severoamerické) kultury a moci tvoří jen část obrázku, stejně důležitý je specifický vývoj a situace v jiných oblastech světa, podoba jejich reakce na působení euro-americké kultury i prosazování prvků jejich tradic do modelu náboženství v globální společnosti. Proces utváření moderního náboženství Beyer pojímá jako proces reinterpretace a přemísťování vybraných tradic (či jejich prvků) a jejich mísení s prvky novými.

Přestože autor věnuje velkou pozornost historickému vývoji různých regionů světa (především v 18. až 20. století, v případě Evropy již od století 16.) a v souvislosti s tím i specifickým způsobům rekonstrukce kulturních tradic, aplikuje na každý probíraný příklad také luhmannovský systémový pohled tak, aby odhalil podobnost ve výstavbě a fungování jednotlivých náboženství jako součástí jediného funkčního systému. Na této úrovni analýzy autor pracuje s pojmy jako „binární kód“ a „program systému“, které Luhmann používá k obecné analýze funkčních systémů jako takových. Beyer je zároveň schopen studovat náboženství v podobě různých sociálních forem, tedy jako jev, který se nemusí vyskytovat jen ve formě organizace, ale i v jiných formách – jako sociální hnutí, sociální systém či jako síť interakcí, a může tak zachytit fenomény, které nelze uchopit prostřednictvím kategorií sekta – denominace – církev.

Po teoretických kapitolách následují konkrétní příklady rekonstrukce vybraných tradic jako náboženství v kontextu globální společnosti. Z pochopitelných důvodů se autor nezabývá všemi náboženstvími, přesto ale poskytuje velmi širokou paletu příkladů (věnuje se formování křesťanství, islámu, hinduismu, ale také případům (ne)náboženství Číny a Japonska), které

ukazují spektrum možných reakcí, jež mohou, ale také nemusí, vést k transformaci určitého kulturního souboru v náboženství v moderním slova smyslu.

Beyerovy analýzy konkrétních příkladů ilustrují to, že proces konstrukce moderního náboženství (tedy náboženství jako jednoho z funkčních systémů společnosti) neprobíhá izolovaně, ale významně jej ovlivňuje paralelní utváření (a emancipace) jiných funkčních systémů (státu či ekonomiky) i souběžná konstrukce jiných „světových náboženství“. Zároveň je to proces vysoce selektivní, tedy zdaleka ne vše, co splňuje předpoklady k tomu, aby se stalo náboženstvím, se jím stane. Z tohoto hlediska je zajímavá autorova analýza situací, v nichž se prosadily tendence působící proti ustavení moderního modelu náboženství (příklad konfucianství v Číně a šintó v Japonsku). Selhání rekonstrukce těchto tradic do podoby moderních náboženství souvisí s pocíťovanými omezeními, „nevýhodami“, které s sebou takový koncept náboženství přináší – náboženství oddělené od státní moci a relativizované dobrovolností členství i konkurencí jiných náboženství. V této souvislosti bych také ocenila poslední kapitulu knihy, která se – zejména ve vztahu k novým náboženstvím, spiritualitě či ne-institucionalizované religiozitě – zabývá tématem hranic náboženství (otázkou, co je jako náboženství uznáváno), praktickými zájmy stojícími za jejich určovaním i jejich kontrolou (například politickým a právním systémem).

Definice náboženství

Beyer se ve své knize nevyhnutelně dotýká některých základních teoretických problémů spojených s tematizováním náboženství – jedním z nich je definice náboženství. Přestože se snad některým sociologům nebo religionistům může zdát tato otázka již značně ořepaná, není ani zdaleka otázkou uzavřenou nebo zbytečnou.

Autor staví na dobré znalosti soudobé diskuse o pojmu náboženství, především různých kritických příspěvků na toto téma (například J. Z. Smithe, T. Fitzgeralda či R. McCutcheona). Na jedné straně se – v souladu s kritikou konceptu náboženství v religionistice – neztotožňuje se snahami vytvořit univerzální definici náboženství (platnou pro všechny časové a prostorové kontexty), na druhé straně ale nechápe pojem náboženství jako pouhý výsledek badatelské imaginace, který nemá adekvátní empirický protějšek, a pokládá jej za analyticky užitečný nástroj pro studium jevů v různých kulturních kontextech. Souvisí to s již nastíněným autorovým přístupem k náboženství jako jevu omezenému výhradně na moderní, funkcionálně diferencovanou společnost. „Náboženství“ v Beyerově pojetí označuje jeden z funkčních systémů moderní společnosti a jako takové je definovatelné, odlišitelné od jiných funkčních systémů.

V souladu s luhmannovským chápáním sociálního systému Beyer přistupuje k náboženství jako ke specifickému druhu komunikace. Komunikace je tím, co systém (náboženství) udržuje při životě, co jej reprodukuje – z tohoto pohledu by pak důsledná sekularizace ve smyslu vymizení náboženství ze sdíleného života nastala při vymizení komunikace typické pro náboženský systém. I při chápání náboženství jako specifické formy komunikace se ovšem nevyhneme otázce definice náboženství: Jak odlišit náboženskou komunikaci od komunikací specifických pro jiné funkční systémy? Podle Beyera (inspirovaného Luhmannem) lze náboženskou komunikaci, podobně jako v případě jiných funkčních systémů, vymezit prostřednictvím základního binárního kódu, který vyjadřuje specifický způsob vnímání

a interpretování skutečnosti v tomto systému, odlišný od pohledu na skutečnost v jiných systémech. Tento kód se skládá ze dvou protikladných termínů, v případě náboženství volí autor dvojici „požehnaný-zatracený“ (*blessed-cursed*). Odlišnosti jednotlivých náboženství jsou pak vysvětlovány prostřednictvím rozdílných „programů“, které specifickým způsobem aplikují a rozvíjejí základní kód a které jsou vyjádřeny v podobě určité věrouky a určitého závazného chování i konkrétním řešením otázky autority.

Positivem tohoto vymezení je to, že se neuchyluje k problematickým dichotomiím typu sakrální-profánní, duchovní-materiální nebo nadpřirozené-přirozené. Autor, veden logikou fungování funkčních systémů, vybírá termíny, které jsou oba „sakrální“, tedy náležejí do sféry náboženství. Otázka elementárního kódu náboženství má také svá nejasná nebo problematická místa. Jak Beyer sám uvádí, v samotné náboženské komunikaci se takový kód většinou nepoužívá. Autor je tak nucen pomoci si množstvím vedlejších či sekundárních kódů (například morální-nemorální, legální-nelegální, čistý-nečistý), jakýchsi prostředníků mezi kódem základním a každodenním životem, které již ovšem jasně neodlišují náboženskou komunikaci od komunikací specifických pro jiné systémy. Zároveň působí samotné vymezení kódů poněkud arbitrárně (bylo by hypoteticky možné vymezit jiné dvojice pojmů, které bychom následně mohli v různých náboženských tradicích dohledávat) a především otázka, jak autor k těmto konkrétním kódům (včetně kódu základního) dospěl, zůstává nezodpovězena. Způsob odlišení náboženství (respektive náboženské komunikace) od jiných sfér společnosti tak ztrácí na přesvědčivosti.

V souvislosti s možností analytického vymezení náboženství v celku kultury je zajímavý, i když také diskutabilní, Beyerův argument o zvýraznění „mimo-světských tendencí“ (*'other-worldly' tendencies*, s. 105) v moderních náboženstvích, a to v reakci na to, že náboženství již není schopno konkurovat jiným specializovaným systémům v dosahování empirických výsledků (zdraví, krásy, bohatství a podobně) a jeho moc tedy zůstává nezpochybněnou pouze v úkonech týkajících se projevů víry či zbožnosti (s. 101–102). Na jednu stranu by se dalo s výraznějším „mimo-světským“ zaměřením moderních forem náboženství (v porovnání s formami před-moderními) souhlasit, na druhou stranu se zde ale vyskytují fenomény spjaté s různými formami současné individualizované religiozity, které toto zaměření relativizují. Jedná se například o zvýznamnění léčitelství i jiných praktik, jejichž cílem je přinést výsledky jako fyzické a psychické zdraví, dobré mezilidské vztahy či úspěch v profesním životě. Tyto formy religiozity sice nemusí být jako „náboženství“ uznávány a nemusí mít tedy přímý vliv na moderní model náboženství, zároveň ale může jejich relativní popularita nepřímo působit na uznávaná „náboženství“ a podněcovat je k přenesení většího dílu pozornosti i k těmto „vnitro-světským“ záležitostem.

Je ovšem nutné uznat, že autorovým hlavním záměrem není ani tak vymezit „náboženskost“ nebo najít přijatelnou definici náboženství, jako spíše vyjasnit, co bylo historicky konstruováno jako náboženství. Taková konstrukce je také závislá, jak Beyer ve své knize ilustruje, na konkrétních zájmech a strategiích zainteresovaných aktérů. Všechny výskyty náboženské komunikace tedy nutně nevedou ke konstituování daného komplexu jako náboženství, k tomu musí být splněny další podmínky, mezi nimiž figuruje uznání ze strany vnějších pozorovatelů či sebe-identifikace aktérů prostřednictvím pojmu „náboženství“. Beyer

tím naznačuje další zajímavou, a v poslední době i religionisty více reflektovanou, dimenzi problému definice náboženství – její situační podmíněnost.

Celkově lze říci, že kniha *Religions in Global Society* svědčí o dlouhodobém zájmu Petera Beyera o toto téma. Autor se v ní obdivuhodným způsobem vyrovnal se zpracováním širokého spektra tradic a jejich moderních proměn. Publikace tak přináší komplexní a zajímavý pohled na proces utváření moderních náboženství. Snad jediným tématem, jehož rozpracování jsem v publikaci postrádala, je působení médií (tištěných i elektronických) v globální společnosti a jejich podíl na konstruování moderních náboženství i na širší akceptaci takových konstrukcí. Nelze říci, že by autor tuto otázku zcela ignoroval – na několika místech knihy problematiku zmiňuje. Bohužel se jí ale nevěnuje důkladněji a systematictěji, což by si podle mého názoru zasloužila.

Knihu bych doporučila všem, kdo se zajímají o problematiku náboženství v globální kultuře a hledají publikaci, která propojuje propracovanou teoretickou základnu s množstvím rozmanitých příkladů. Je vhodné upozornit na to, že kniha je, zejména ve své teoretické části, poměrně náročná v případě, že čtenář nemá dobrou znalost teoretiků, z nichž autor čerpá, nebo že ještě nečetl a „nestrávil“ Beyerovu předchozí monografii *Religion and Globalization*. Druhá část knihy, zabývající se aplikací teorie, je již čtenářsky přívětivější a může méně zkušenému čtenáři pomoci v pochopení části první.